

Лукомский Г.К. Киев. Церковная архитектура XI-XIX веков. – Мюнхен, 1923. – С. 37; Newryk T.D. The Lost Architecture of Kiev. – P. 54, 55.

63. Ситий Ю.Н., Мироненко Л.В. Влияние русской архитектурной традиции на кирпичное производство и внешний декор зданий Батурина конца XVII века. – С. 122, 131, 133.

64. История русского искусства / За ред. И.Э. Грабаря. – Т. 4. – М., 1959. – С. 59.

65. Ситий Ю. Гетьманські палаци Івана Мазепи в Батурині та деталі їхнього оздоблення. – С. 266. Див. також посилання 63.

66. Див. посилання 24.

67. Грабар І. Архітектурні взаємозв'язки України з Росією. – С. 89-92.

68. Адруг А. Архітектор Йоганн-Баттиста Зауер і Україна // Київська старовина. – № 1. – 2000. – С. 91.

69. Грабарь И. История русского искусства. – Т. 2. – М., 1910. – С. 396-398.

70. Див. посилання 20.

71. Див. посилання 37.

72. История русского искусства. – Т. 4. – М., 1959. – С. 237-239. Пилявский В.И. и др. История русской архитектуры. – С. 244-247. – Рис. 6.45.

73. Федотова Т.П. О. Старцев. – С. 86-89.

74. Грабар І. Архітектурні взаємозв'язки України з Росією. – С. 84.

75. Федотова Т.П. О. Старцев. – С. 87.

76. Там само. – С. 86.

77. Див., наприклад, Пилявский В.И. и др. История русской архитектуры. – Рис. 6.1, 6.4, 6.7, 6.37, 6.38, 6.41.

Мезенцев В.И. Западные, украинские и русские приемы в архитектуре и декоре дворца И. Мазепы в Батурине

В статье на основе письменных, графических и новых археологических источников рассматриваются дискуссионные вопросы происхождения архитектуры и декора главной резиденции гетмана И. Мазепы в Батурине. Предлагается версия о ее сооружении выдающимся московским зодчим О.Старцевым между 1696 г. и 1700 г. Показан комплекс приемов центрально-европейского, украинского и московского барокко в архитектуре и орнаментации дворца. Публикуются новые компьютерные реконструкции экстерьера здания и фото строительных и декоративных материалов.

Ключевые слова: архитектура и декор дворца И. Мазепы в Батурине, влияние польско-литовского барочного зодчества, керамические украшения киевского и московского происхождения.

Mezentsev V.I. Western, Ukrainian, and Russian methods of the architecture and decoration of Ivan Mazepa's palace in Baturyn

On the basis of written, pictorial, and new archaeological sources, the article examines disputable problems of origins of the architecture and decoration of Hetman Ivan Mazepa's main residence in Baturyn. The version that it was designed by the distinguished architect Osip Startsev of Moscow between 1696 and 1700 has been proposed. The complex of methods of Central European, Ukrainian, and Moscow baroque in the architecture and ornamentation of the palace has been shown. New computer reconstructions of this structure's exterior and photos of its construction and decorative materials have been published in the article.

Key words: architecture and decoration of Ivan Mazepa's palace in Baturyn, influences of Polish-Lithuanian baroque architecture, ceramic adornments of the Kyivan and Moscow provenance.

17.04.2012 р.

УДК 947.7 «15/17»:930.1

М.В. Корнієнко

ЗА «ВОЗЗ'ЄДНАННЯ» УКРАЇНИ: ВЕРИФІКАЦІЯ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО СТЕРЕОТИПУ ПРО ПРИЄДНАННЯ ФАСТІВСЬКОГО ПОЛКУ СЕМЕНА ПАЛІЯ ДО ГЕТЬМАНАТУ

У цій статті розглянуто гіпотезу істориків про те, що Семен Палій, звертаючись за протекцією до московського царя, прагнув приєднати територію Фастівського полку до Гетьманату. Проаналізовано аргументацію дослідників із залученням інших матеріалів, висловлено та обґрунтовано припущення, що в випадку з Палієм теза про «возз'єднання» Правобережної України з Лівобережною – це не більш ніж історіографічний стереотип, який не знаходить підтвердження в джерелах.

Ключові слова: Іван Мазепа, Семен Палій, Гетьманат, Фастівський полк, приєднання території, історіографічний стереотип.

Про історію взаємин Івана Мазепи й Семена Палія можна відшукати чималу кількість публікацій, автори котрих по-різному інтерпретували її особливості. І навряд чи дослідники колись дійдуть згоди в питанні про те, чого очікував й чи досягнув бажаного кожен з діячів, шукаючи підтримки на іншому березі Дніпра. Щодо Мазепи, то пояснення його зацікавленості у відносинах із фастівським полковником слід виводити із ширшого кола питань – гетьманської політики щодо Правобережжя.

Іван Мазепа, не втрачаючи з поля зору події в Речі Посполитій загалом та в Правобережній Україні зокрема, сподівався втілити на ділі свій титул гетьмана «обох берегів Дніпра». Мова йшла про приєднання до Гетьманату теренів колишніх правобережних полків, якщо на те буде слушний момент [15, 370-372]. Настати він міг, схоже, лише у випадку війни Речі Посполитої з Московією, при чому правобережні козаки (насамперед, Палій) мали б пристати на бік останньої. Чи прагнув прилучення Правобережного Подніпров'я до Гетьманату Семен Палій, видається складнішим питанням, яке заледве має однозначну відповідь. Вітчизняна історіографія, яка інтерпретує минуле в ключі національної парадигми, бачить у Палію «одвічне» бажання «возз'єднати» Правобережну Україну з Лівобережною. Однак це твердження потребує подальших дискусій.

Перші наукові публікації, що торкалися взаємин Івана Мазепи із Семеном Палієм, з'явилися в XIX ст. Це були дослідження або гетьманства Мазепи, або діяльності фастівського полковника, у яких про пошуки Палієм царської протекції йшлося в контексті інших подій і процесів. Що, насамперед, цікавило істориків надалі – так це чи існував антагонізм у відносинах козацьких очільників, зважаючи на перипетії 1704 р. Менше йшлося про інтенції Семена Палія приєднати терени Фастівського полку до Гетьманату. Так, про обопільне прагнення гетьмана й полковника розши-

рити кордони козацької автономії за рахунок правобережних полків писали ще Микола Костомаров [7, 237] та Володимир Антонович [2, 79]. Це твердження пізніше підхопили Василь Вовк-Карачевський [3, 300] та Микола Андрусак [1, 23-24]. У радянській історіографії про «об'єднавчі» інтенції Палія писав Григорій Сергієнко [10, 68-70]. Сучасна вітчизняна історіографія не внесла суттєвих корективів – Валерій Смолій та Валерій Степанков [12, 53], Тарас Чухліб [15, 373] тримаються інтерпретацій попередників. Таким чином, твердження, яке виникло в епоху романтизму, досі вважалося базовим і не піддавалося сумніву. У цій роботі спробуємо його верифікувати.

Фастівський полк як окрема одиниця козацького устрою на Правобережжі був організований упродовж 1684-1685 рр. Відтоді служба Семена Палія та всього полкового товариства королю Речі Посполитої передбачала дотримання вірності монарху – не діяти всупереч його зовнішньополітичним інтересам. Проте Палій, попри реляції до Яна III Собеського про додержання присяги, налагоджував контакти з Москвою та Батурином, про що, незважаючи на їх утаємниченість, усе ж знали в Варшаві.

Семен Палій у своїх листах до Москви адресував прохання прийняти його «під царську високу руку». Тарас Чухліб зазначає про чотири такі звернення тільки до середини 90-х рр. XVII ст. (1688, 1690, 1692 та 1694 рр.) [15, 373]. Надалі згадку про аналогічний крок Палія знаходимо під 1700 р. [8, 601-602], хоча й до того фастівський полковник писав до Москви, просячи жалування для свого полку [8, 496-497]. Цікаво, що й Мазепа, схоже, трактував полк Палія як такий, що служить одному правителю і за бажання може перейти на службу до іншого. Про це свідчить інформація з гетьманських листів: Іван Мазепа завжди називав фастівського полковника охотницьким чи охочекомонним, тобто найманим [14]. На відміну від охотницького війська гетьмана, правобережні козаки були прив'язані до територіальних полків. Тим не менше, оскільки Палій отримував жалування від короля, Мазепою він сприймався найманцем, який міг перейти на службу до іншого патрона. Так зробив у 1670-х рр. охочекомонний полковник Ілля Новицький, котрий перевів свій полк у підпорядкування гетьмана Івана Самойловича. Через сплату жалування Мазепа розумів встановлення своєї та царської протекції над Палієм, про що в кінці 1700 р. повідомляв Федора Олексійовича Головіна: «А до того Палея я по указу его царского пресветлого величества, через несколько лет моим немалым подлинным *издивлением* [курсив наш – М. К.] опричь монаршеского жалования, держу его в какой нибуть верности и в послушество, а ныне вдруг его покинуть кажетца речь непристойная...» [8, 701]. Бачимо, що гетьман був посередником у відносинах полковника з Московією, хоча й мав, як уже було зазначено, власні інтенції з цього приводу.

Аналізуючи прохання Семена Палія про

протекцію 1688 р., Григорій Сергієнко зазначає: «Він [Палій – М. К.] не бачив перспективи існування козацтва в державній структурі Речі Посполитої й прагнув об'єднати Правобережжя з Гетьманщиною. ...В листі до царів Московщини... гетьман радив прийняти козаків і Фастівський полк під свою протекцію. Однак з Москви надійшла рішуча відмова... Національні інтереси українського народу виявилися чужими Москві» [11, 112]. Тобто, з точки зору історика, Палій та Мазепа мислили категоріями територій, при чому Палій бачив себе законним володарем Фастівщини, а тому мав право розпоряджатися нею як власною вотчиною. Стверджуючи про це, автор покликається на документ, який не містить відповідної інформації [4]. Подібну позицію висловлює Тарас Чухліб, указуючи, натомість, що всі чотири рази звернення Палія містили прохання включити Фастівський полк як адміністративну одиницю до складу Гетьманату [5].

В одному з листів 1689 р. Іван Мазепа зазначає: «Палей... просит меня гетмана, дабы я с людьми при нем будучими принял под свой регимент...», а далі уточнює: «...просит он Палей чрез того посланного своего словесно, чтоб ему позволено с теми всеми людьми перейти в державу их царского пресветлого величества и поселитца где на порожнем месте...» [8, 276]. У тексті немає прямої вказівки на прилучення територій, а слова про перехід можна розуміти буквально – як переселення. Підтвердження такої інтерпретації знаходимо в іншому листі Мазепа 1694 р., згідно з яким полковник просив «...себе помочи и обороны, и с своими полчаны в вашей царского пресветлого величества стороне прибежища» [9, 443-444].

Гіпотеза про «об'єднавчі» інтенції Семена Палія, на додачу, суперечить ранньомодерним уявленням про владу над територією та її населенням. У XVII ст. законним правителем вважався лише монарх – спадковий чи, як у випадку з Річчю Посполитою, обраний відповідно до традиційно усталеного порядку. Тому долю Правобережжя вирішували під час переговорів делегації з Москви й Варшави – як-от у 1667 р. чи пізніше. Через те, зважаючи на дію угоди про Вічний мир, Петро I не міг приєднати Фастівський полк до Гетьманату, а надання царської протекції Палію мало лишатися в таємниці. Однак варто враховувати й те, що Семен Палій, з одного боку, у своїх листах просив про переселення на Лівобережжя, але, з іншого, не поспішав це здійснити. Можемо припустити, що московський фактор для полковника міг бути або запасним варіантом на випадок поразки від польських військ, або як інструмент тиску на коронну адміністрацію, задля певних з її боку поступок (враховуючи напружений характер відносин полковника з Варшавою). Ймовірно, Палій також усвідомлював, що під гетьманським регіментом він матиме зовсім інші статус та обсяг влади. Таку думку мав і гетьман Мазепа, повідомляючи цареві в 1693 р., що «он [Палій – М. К.] такого принятія [до Московії

– М. К.] не жадає, сластолюбствуючи совершенно в Хвастове над многими людьми властью» [9, 383-384].

На всі звернення Палія в Москві реагували схвально: цар надав свою протекцію, проте не поспішав із дозволом перейти до Гетьманату. Частково це було пов'язано з Вічним миром 1686 р., частково – з негативними ставленням до такого кроку з боку гетьмана, який хотів мати на Правобережжі прихильного козацького полковника [13, 163]. І поки не дозволено було переселитися в Гетьманат, свою «вірність» царям Семен Палій регулярно засвідчував, пересилаючи через Івана Мазепу в Москву свої листи з новинами із сусідніх держав, про власне становище та відносини з Коронаю, про вчинені виправи проти турків і татар, а також листи до нього від коронних урядників [6, 165; 9, 274, 305, 310, 374]. Фастівський полковник прислав до Батурина і татарських «язиків», схоплених під час військових промислів у степу. Часто ті, хто приводив бранців у Батурин, супроводжували їх і до Москви [9, 477-478]. Також протягом 1690-х рр. правобережні козаки Палія та реєстровці й найманці з Гетьманату здійснювали спільні виправи до турецьких фортець у Північному Причорномор'ї.

Підсумовуючи, можна зауважити, що у відносинах Семена Палія з Іваном Мазепою та царем про приєднання територій не йшлося. Згадки, які дослідники подають як докази намірів «воззеднати» Фастівський полк з Гетьманатом, коректніше було б інтерпретувати за обговорення можливості зміни протектора і, як наслідок, переселення на Лівобережжя. Потенційна зміна кордонів Гетьманату не відповідала ранньомодерним уявленням про владу, оскільки Палій не був законним володарем Фастівщини, а тому не міг вирішувати долю краю у взаєминах з іншими правителями. Подальші наукові пошуки в цьому напрямі допоможуть краще зрозуміти, чого прагнув досягнути Палій, шукаючи підтримки від Московії.

Посилання

1. Андрусяк М. Мазепа і Правобережжя / М. Андрусяк. – Львів, 1938. – 106 с.
2. Антонович В.Б. Содержание актов о козаках на правой стороне Днепра (1679-1716) // Архив Юго-Западной России / В.Б. Антонович. – К.: В типографии Е. Федорова, 1868. – Ч. 3. – Т. 2. – 852 с.
3. Вовк-Карачевский В.В. Борьба Польши с казачеством во второй половине XVII и начале XVIII века / В.В. Вовк-Карачевский. – К.: Типография Императорского Университета Святого Владимира, 1899. – 362 с.
4. Див.: Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII ст. і на початку XVIII ст. / Г.Я. Сергієнко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 68. Автор посилається на: Архив Юго-Западной России. – К.: В типографии Е. Федорова, 1868. – Ч. 3. – Т. 2. – С. 180-181. На зазначених сторінках із передмови В. Антоновича йдеться про 1709 р., а в частині документів, де нумерація починається знову, – про дії польських хоругв на Поліссі.
5. Див.: Чухліб Т.В. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. / Т.В. Чухліб. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – С. 381. Автор посилається на: Архив ЮЗР. – К., 1910. – Ч. 2. – Т. 3. – С. 141-143. Але тут йдеться про 1704 р. і Київське воєводство,

а про наміри Палія приєднати Фастівський полк до Гетьманату інформації немає.

6. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд.: С.О. Павленко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1142 с.
7. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее важнейших деятелей. В 3-х книгах / Н.И. Костомаров. – М.: ОЛМА Медиа Групп, ОАО ПФ «Красный пролетарий», 2004. – Т. 3. – 672 с.
8. Листи Івана Мазепи. 1687-1691 / Упор. та авт. передм. В. Станіславський. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. – Т. 1. – 480 с.
9. Листи Івана Мазепи / Упор. та авт. вступн. дослідж. В.В. Станіславський. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2010. – Т. 2: 1691-1700. – 752 с.
10. Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII ст. і на початку XVIII ст. / Г.Я. Сергієнко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 212 с.
11. Сергієнко Г.Я. Правобережна Україна: відродження козацької державності й визвольний рух проти панування Речі Посполитої (80-90-ті рр. XVII – початок XVIII ст.) // УІЖ / Г.Я. Сергієнко. – 1996. – № 3. – С. 105-119.
12. Смолій В. Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст.: Проблема державотворення / В. Смолій, В. Степанков. – К.: Інститут історії України, 1993. – 71 с.
13. Таирова-Яковлева Т.Г. Иван Мазепа и Российская империя. История «предательства» / Т.Г. Таирова-Яковлева. – М.: Центрполитиздат, 2011. – 525 с.
14. Така інтитуляція властива для листів як кінця 1680-х рр., так і початку XVIII ст. Див.: Листи Івана Мазепи. 1687-1691 / Упор. та авт. передм. В. Станіславський. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. – Т. 1. – С. 123, 363; Листи Івана Мазепи / Упор. та авт. вступн. дослідж. В.В. Станіславський. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2010. – Т. 2: 1691-1700. – С. 344, 477.
15. Чухліб Т.В. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. / Т.В. Чухліб. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 616 с.

Корнієнко М.В. За «воссоєдинення» України: верифікація историографічного стереотипа про приєднання Фастовського полка Семена Палія до Гетьманату

В цій статті розглянуто гіпотезу істориків про те, що Семен Палій, звертаючись до московського царя за протекцією, хотів приєднати територію Фастовського полка до Гетьманату. Приблизив інші матеріали, проаналізовано аргументацію дослідників, висказано і обґрунтовано припущення, що в разі з Палієм тезис «воссоєдинення» Правобережної України з Лівобережної – це не більше ніж историографічний стереотип, який не знаходить підтвердження в джерелах.

Ключові слова: Іван Мазепа, Семен Палій, Гетьманат, Фастовський полк, приєднання території, историографічний стереотип.

Korniienko M.V. For 'reunification' of Ukraine: verification of the historiographical stereotype about incorporation of Semen Paliy's Fastiv Regiment into the Hetmanate

This article deals with the historians' hypothesis about Paliy's intentions concerning Tsar's protection and incorporating the Fastiv Regiment into the Hetmanate. Using other materials, the author analyzes researchers' argumentation and presumes that the thesis about 'reunification' of the right-bank Ukraine and the left-bank Ukraine is a historiographical stereotype which is not verified by historical sources.

Key words: Ivan Mazepa, Semen Paliy, the Hetmanate, the Fastiv Regiment, incorporation of the territory, historiographical stereotype.

19.03.2013 р.